

IT-TORRI

Ta' ĜUZE' GALEA

HAWN f'Malta torri żgħir, hiemed u misterjuż fit-telgha ta' għolja, dejjem ghassa għal kulma jiġi fl-inħawi tiegħu. Il-bidewa qajla jersqu lejh wara nżul ix-xemx għax iġħidu li xi mindaqquiet fid-dalma tal-lejl jidher dawl kiebi u kaahlani jiċċaqlaq taħt il-ħitan ta' dak it-torri u hemm min iġħid ukoll li fi l-jieli ħiemda sajfija ġie li jaraw bħal fiċ-ċepar, bniedem imdende! minn għonqu mal-gallarija tal-ġebel.

Il-ġraja kellha bidu żmien ilu, imma ilu ħafna, meta ma kienx hawn min jikteb biex ifakkar dak li jsir f'din il-Gżira tagħna, meta l-hajja kienet xorta oħra milli hi l-lum. Il-kotra tan-nies kienet tgħix taħt il-kastell fejn hemm St. Ang'lu l-lum jew fl-Imdina jew madwar is-swar ta' dik il-belt qadima. Kien hemm ukoll irħula żgħar imxorddin 'l-hawn u 'l-hinn bi fuu djar imgeddsin mal-ħitan tal-knisja qishom qaqoċċa, mill-bqja l-kampanja kienet battala, bla nies u bla ħajja. Wieħed kien

dum jimxi nofs ta' nhar fix-xaghri bla ma jiltaqa' ma' ruh jew jintilef qalb is-siġar tal-harrub, tal-luq, taż-żebug u tat-tin u jidum jiem shah bia ma jaf fejn sejjjer, jaqbeż minn lan għal ieħor, jitħabbej mal-gholli q, jitfixxel fil-qnejfed, igerrex lill-ghasafar, maffar lill-balottu u jħarrab iis-sriep.

Għalkemm l-hajja ma kinetx imferfxa u mqallba kif inhi l-lum, iżda ma kinekx hieisa mil-ghawg u l-hażen li jitnissu mill-ghira u r-regħba ta' wħud fost il-bnemin u xi mindaqiet siegħha kerha ta' qilla u dmja kienet dlonk twerwer in-nies bħal meta tempesta tfaqqqa' għal gharr-edu.

Darba fost l-ohrajn ġiet xniegħha li kexxket lil kulhadd. Qabda rígiel ta' qattagħni feroċi u bla qalb, inxteħtu fuq dar ta' wieħed għani, kissru l-bibien, daħlu jfarrku, jaħarqu u jħarbu kulma jsibu, hebbu għall-qaddejja, sawtuhom, naxruhom fl-art u qatlu lil dawk li waqfu hom, imbagħad daru għal sid d-dar, għal martu u għal uliedu, għamlu għalihom bi ħrux ja kbira, tawhom kemm felhu, għamluhom trietaq u ħallewhom fl-art għal mejta qalb gliegħi ta' dmija.

Filwaqt li dan il-ghajjib u din il-gerda kienet qiegħda ssir fid-dar ta' dak il-ghani, ħuh kellu festa kbira fid-dar tiegħi. Dan kien bniedem berbieqi, hajjen, kiefer, kellu rasu iebsa u qalbu xierfa; kien jagħmel li jdoqqlu moħħu u jaqbillu biss, ma kien jimpurtah minn hadd, haż-n għalihi min jieqaflu jew minn ma jaqbilx miegħu; kien żorr, kburi, imqit u minn-fu bih innifsu tant li laqqmu id-Dandalun.

Id-Dandalun kien jidħirli li d-dinja nħolqot biex taqdi lili; huwa qatt ma għamel xogħol ta' fejda u qatt ma ħa sehem għall-ġid ta' għajru jew ta'paċċiżu, imma kien iħaqqaq li ħaddieħor imissu jmidd għonqu ħalli mbagħad huwa jkollu mnejn jistagħna u jberbaq. Kien bniedem jitlew wem għal xejn, ma kien iqis lil ħadd, kien iġħix hajja mill-aġħar, medhi b'l-logħob, tbaħrid u xorġ; filgħodu jqum imxennaq għażżeż u jorgod imxabba' minn kollox u minn kulħadd. Dak l-is-margass kien ġabar madwaru qatta manigoldi, ksir il-ġħonq u bis-saħħha tagħ-hom kien jagħmel kulma jiġi għal idejħ u kulma jdoqqlu moħħu. Dawn il-qabda mniegħkel kienu daħlu fid-dar ta' hu sidhom fejn għamlu herba tal-biża'.

* * *

Mela d-Dandalun kellu festa kbira; kien hemm daqq u żfin, ikel u xorġ bla q'es, min jithanzer, min jidħak, min jirraġġa u min jilgħab. Id-Dandalun kien jilhaq ma' kulħadd, jiċċajta ma'

dak, jilgħab bl-idejn ma' dan, jixrob ma' wieħed, jiżżufjetta ma' l-ħor, imma għalkemm wiċċu kien għad-dawl, u fuq xofftejha kella tbissima sfiqa, għajnejh ma kienux jibbru bhas-soltu u fuq ġbinu kella tikmixa li tagħtih bixra ta' bniedem imħasseb. Dak il-karfa kella għaliex ikun hossien : il-ħajja ta' ħala u tberbiq kienet ġibitu fix-xejn u f'qas'r żmien kien ser isib ruħu bla ħabba, b'a ħbieb u fuq kollox imżeblah minn dawk li qabel kienu jibżgħu minnu. Dan il-ħsieb k'en qiegħed ikiddu u għalkemm formmu kien imbissem, qalbu kienet mgħargħra f'disprament.

Il-lejl kien daħal sewwa u d-divertiment kulma jmur kien jok'or u jisfieq, ix-xorb għeleb lill-mistħija u qajjem tbaħrid bla l-ġiem. Filwaqt iċċi kulħadd kien mitluf f'sakra ta' ġenn, wasal fuq iż-żiemel wieħed mil-l-ismargħassi tad-Dandalun u bla ma ta fil-ġħajnejn, mar sefsef kelmtnejn f'idwid sidu li f'daqqa waħda qam fuq tiegħu, għaqquad il-ponn, wiċċu tberghen u leħha ta' qilla feġġet fi ħebu għajnejh, imbagħad malajr reġa' ha bixra ferrieħha, mar ingħaqkad ma' ħbiebu jaqqoq d-dahk, jirraġġa u jlegleg magħhom. Damu l-lejl f'sakra ta' divertiment bla rażan u min kien għadu wieqaf fuq saqajh mat-tbexbx telaq lejn daru qisu belħen, riġlejha jirtogħidu, idejh jixxenglu u rasu tqila daqs qartalla. Id-Dandalun niżżejjel l-aħħar tazza, sabbatha ma' l-art u għamilha tlied, mar inxtet-het fuq soddu qisu bhima u baqa' Jonh qisu qażquż sa wara nofs in-nhar.

* * *

Meta stenbah, id-Dandalun hassew wieħed min-nies tiegħu jċaqqalqu biex iqum; mali keta għajnejh rasu kienet ser tixx-katta. donnu d-dawl li daħal minn ħebu għajnejh ziedlu l-pres-sjoni ġewwa l-qorrriegħha; halfe tnejn, qam bilqiegħida, imma kelleu jserra kien mohħu fuq idejha għaxx hasu tqil daqs iċ-ċomb.

“Hawn tnejn iż-żietek jarawk”, qallu x-xrik.

“Iridu jkellmuk fuq ħuk”, wieġeb ix-xrik b'ħarsa li tfisser
“Iridu jkellmuk fuq ħuk”, wieġeb ix-xrik b'ħarsa li tfisser f'għajnejh.

Id-Dandalun indehex, imma dik il-ħarsa tar-raġel tiegħu malajr fehemha. Imbagħad ġibulu baċi u buqar tal-fidda mimli ilma kiesa bil-ħall il-ward, xarrab rasu u hasel wiċċu, tfarfar tfarfira u niżel jisma' lil dawk li ġibulu l-aħħar tat-traġedja li kienet grat 'il-ħuh fil-jum ta' qabel.

Id-Dandalun għamel għażżeb kbir u halfe li jitallha minn min kien għamillu dak il-ġħajjb, imma aktar deher qalil fil-ħalf tiegħu milli soġħbien għall-mewt ta' ħuh; imbagħad ta ordni

biex bla telf ta' żmien ix' ddu ż-żwiemel u dikment teflaq biex jara b'għajnejh x'kien sar minn ħuh. Marru warajh ukoll tajfa mill-is-margassi ta' madwaru.

Meta waslu f'dar il-herba raw dehra li twaħħax; kull fejn daħlu ma sabux bl'ef tharbit, tkissir, ħruq u rvina. L-igsma tal-mejtin kienu haduhom għad-d-fna, imma klen baqa' tiċpis ta' demm mal-ħitan u għad-d-ż-żorr fl-art fejn kienu mxerrdin l'hawn u 'l-hinn, ċaret, ksur ta' għamara u frak tal-ħiegħ; kien hemm ukoll bibien u twieqi maqlugħin miċ-ċaccis, sniedaq m'fquġħin, siggijiet imkissrin, tapiti mqat-ġħin u purtieri mċarrtin. Fil-kunamar kien hemm daħna rqiqa taħra q xfar il-ghajnejn u tagħħrax l-imnifsejnejn.

Hdejn id-dar kien hemm qtajja' ta' nies iġeġwġu bejniethom u j'tkellmu taħt il-lsien u dlonk juru b'subaghħhom lejn il-ħsat tad-dar. Meta wasal id-Dandalun waqqħet sikta u kulħadd war-rabblu biex igħaddi. Huwa daħal q'su barri, dar dawra bil-heffa mad-dar u ġareg fil-bieb kollu ħosbien u imberghen. Tnejn mill-kbarat tal-belt resqu lejh biex isabbru.

“X’sar min-nis ‘i kienu f’din id-dar?” staqsa d-Dandalun.

“Dfinnihom ft-tal-ħin ilu”.

“Lil hija u l-familja wkoll?”

“Nahseb li kienu mal-mejtin. Hafna ma kinu x jingħarfu għax kellhom wiċċhom imtertaq jiew maħruq”.

“Miskin hija kif kelu ji spċċa!” qal id-Dandalun minn taħt il-lsien; imbagħad għolla leħnu u beda jgħajjat donnu biex ji simgħu kulħadd: “Nahlef li nitħallas minn dawk il-kiefra li qatlu ‘i hija. Hekk jew hekk insibhom u nixrob ilhom demm-hom!”

Wieħed mill-kbarat, biex iberrdu, qallu:

“Alla ‘i-imb’erek ma ħamilx li familja sewwa bħal dik ta’ huk tinqered għal kollo m’id-dinja”.

“X’għid?!” hataf id-Dandalun filwaqt li dar lejh.

“Għax, Sardu, wieħed mit-tfal ta’ huk, b’miraklu kbir ħeles mill-qirda”.

“Għadu ħaj?” staqsa d-Dandalun mgħaġġeb.

“Staħba wara n-newl u fid-dagħidigħha li kienu l-qattelin, ma rawhx”.

“Issa fejn hu?”

“Q’egħed għandi”.

“Nleħdu miegħi”, qal id-Dandalun bil-herra, filwaqt li qaleb għajnejh lejn il-karfa li kien ha miegħu.

Il-kbarat ġabru xofftejhom u kemmxu ġbinhom. Huma kienu jħossu li dak il-bniedem qalil xein ma kelly xehha għat-trobbija tat-tfal, imma bħala qarib, it-tifel ma setgħux jeħduhu lu minn idejh, u hekk Sander kelly jmur ma' zижु.

Id-Dandalun ma ħax il Sander id-dar tiegħi; refa' lil dak it-tifel fuq dahar iż-żiemel u qal lil wiħeed minn ta' madwaru biex jirkeb warajh, imbagħad it-tliet rikkieba qabdu triq stramana, ferqu w'dien, telgħu għoljet, qasmu xagħri, saqu qalb ix-xewk u l-ġħollieq, n-fdu minn mašġar għall-ieħor u wara sagħi-tejn sewqan sabu rwieħhom fuq il-quċċata tal-Wardija mnejn il-ħarsa tħimra fuq in-nahie ta' Malta mit-tramuntana sal-Ivant. Imma dak il-ħali ta' Dandalun ma qagħħadx jitpaxxa b'dik id-dehra ta' seħer, u, b'lli kien beda jroxx id-dlam, ta ordni biex iħaffu u niggeż bl-ixprun ġenbejn iż-żiemel ta' taħtu, l' minnufi qabeż 'il quddiem u qabad in-niż'a lejn il-baħar bil-ġirja, filwaqt li ż-żiemel l-ieħor żamm għal warajh.

F'qasir żmien waslu fil-wesgħa żgħira ta' quddiem it-torri solitarju li semmejna fil-bidu ta' din il-ġrajja. Infetaħ il-bieb u ħarġu erbat iklieb jinbħu, jaqbżu, jogħlew u ifferfura denbhom, warajhom feġġ il-ġħassies li bil-qima kollha mar żomm ir-riedni taż-żiemel tad-Dandalun, li qabeż minn fuq is-sarġ u bla kliem mar qabad it-tifel minn fuq iż-żiemel l-ieħor, għoll-h u daħħal bih fit-torri, tela' f'kamra ta' fuq li kienet tintlaħaq b'seħlun, mhux taraġ, u medd it-tifel fuq sodda. Sander tbikkem, qalbu bdiet tferfer, u xfar għajnejh bdew idemm għi, għax donnu fehem li dik l-imgieba ta' zижuh ma kenitx biex tagħtih is-sabar u l-faraġ.

"Hawn fejn aħħna zi?" staqsa t-tifel imwerwer.

"Issa inti ibqa' hawn", wiegħeb zjiu filwaqt li ħareġ mill-kamra u tebaq qal il-bieb warajh, imbagħad niżel u warrab is-sellun u hekk it-tifel baqa' msakkar waħdu qisu għasfur go gaġġa mdendla fil-ġħoli.

Il-ġħassies tat-torri kien raġel qsajjar u botni, wiċċu mfaqqqa, imnieħru kbir, huġġejha imqanfdin, xofftej-h ħoxnin; kelly bixra ta' bniedem kiefer, bla qalb u bla sens. Resaq b'rasi immejla lejn sidu u kien ser jitlaq ilsienu b'ex jistaqsi xi ħaġa, iżda d-Dandalun qataġħlu fil-qasir.

"Hu ħsieb dak it-tifel; titi'qu minn taħt eħajnejk. Jekk jaħħarblek, b'rasek idur!" qal id-Dandalun l-Il-ġħassies, u dikk-mien dak il-fien fehem li rasu ma kenitx tibqa' fuq għonqu jekk dak it-tifel jeħħsel ibewwieg.

Sadattant ir-rikkieb l-ieħor kien daħal fil-ġnien tat-torri, tella' satal ilma mill-bir u mar jisqi ż-żewġ żwiemel, imbagħad ġibilhom magħlef harrub fil-mahla u dendilhielhom ma'rashom; imma d-Dandalun kien magħġġel u ma riedx jitnikker; resaq fuq iż-żiemel tiegħu, rasslu s-sottopanza u ressqu maġenb il-bieb tat-torri fejn kien hemm tarġa li minn fuqha jirkbu fuq dahar iż-żwiemel. Dak il-mingħu! qabeż ħafif daqs ballottra minn fuq it-tarġa għal fuq is-sarġ u filwaqt li dawwar ras iż-żiemel, daħħal saqajh fl-istaffa, dar lejn l-ġħassies u wissieh:

“Zomm għajnejk fuq dak it-tifel. Hażin għalik iekk jaħrablek!” Imbagħad telaq b'għirja waħda lejn il-bejta fejn kellu ħbieb tal-qatgħa tiegħu jistenneħ biex ibillu grizzejhom u iż-tilqu lsienhom.

* * *

Id-Dandalun hataf il-ġid kollu ta' luu u taha għall-ħala aktar minn qabel; beda jberbaq bil-ġħama, kisirha man-nies ta' galbu, sar aktar żorr u qalil u traku jagħmel kulma jfettillu moħħu bla ma jqisha darbtejn. Fost ix-xalar u t-tbaħrid dak il-bniedem b'a raj qajla kien jaħseb fit-tifel li kien ħalla msakkar fi-torri ta' taħbi il-gholja tai-Wardijs.

Sander kien qisu ras maqtugħha, imbiex u mwerwer il-ħin kollu. Il-ġħassies k'en jitla' ħdejha darba kuljum inewwillu kisra hobż u satla ilma; mill-bqija dak it-tifel kien lejล u nhar waħdu, idur mal-kamra, daqqa jimtedd fuq is-sodda, issa jħares minn tieqa, imbagħad jittawwal minn oħra, kultant joħrog fil-gallerija tal-ġebel jixref u jgħarrexx biex jilmah lil xi ħadd, iżda ħlief lill-ġħassies mistrieh fuq ix-xr'ek tal-ġebel jilgħab mal-klieb fil-ġnien ta' wara t-torri jew bilqiegħda jilgħaq ix-xemx fuq it-tarġa ta' ħdejñ il-bieb ta' barra; it-tifel qatt ma ra ruħ għaddejja fil-qrib. Gie li fil-bogod, qalb l-ġħelieqi jew fil-bur, ra xi żewġ bdiewa jaħdmu r-raba' u ġie wkoll li lemaħi l'il xi ħadd għaddej għal xogħlu mat-triq li ddur mal-plajja u xi drabi wkoll ra xi dgħajsa tas-sajjieda jew xi qlugħi iż-żiegħ f'wiċċi il-baħar, imma kollha kien bogħod wisq biex iseħħilhom, u barra minn hekk kien jibża' li jekk igħajjat lil xi ħadd, il-ġħassies minnufih kien jitla' għal-h bin-nerv.

It-tifel baqa' waħdu qisu maqtugħ mid-dinja, ma kellux ma' minn iġħid kelma jew fiex iqatta' siegħha; kultant k'enu jaqbdū dwejjaq kbar u jaqħiġi li jaqbad igħajji kemm jislaħ jew iħabbat b'saħħtu fuq il-bieb dejjem magħluq, imma kien dlonk jittrażżeen mid-dehra tal-ġħassies żorr u mqit donnu man-

gold. Wara ftit jiem, Sander dara jedha jgħaddi s-sigħat iħares lejn l-għasafar ipespsu, jaqbżu minn fergħa ghall-oħra, itiru minn siġra għal siġra jew iġorru t-tiben biex jibnu l-bejta. Ma' nżul ix-xemx k'en jaqbdu swied il-qalb kbir; hafna drabi kien jiftakar f'ommu u f'missi āru u f'hutu, kienet titlagħlu għoqda fi griz-nejh u jibda jolfoq bid-dwejjaq. In-nġħas kien idum ma jagħla-qu xfar għajnejh u fid-d'am kien idum qatigħi jittawwal mit-twiegħi tat-torri, iħares lejn is-sema, jitgħaxxaq bil-kwiekeb ipet-putu u jixxenaq għall-beraħ u l-wiġgħa li jinsabu fih, imbagħad kien jaqleb għajnejh lejn l-art u jocgħod jistagħġeb bl-imsieba ħil-lejl li b'dik it-tikka dawl kahlani ta' fuq darhom k'en jistħajji jilhom frak tal-kwiekeb li waqqiġu mis-sema. Bill' dak l-għeluq kien naqqaslu l-apptit lit-tifel, il-hobz iżi kien jibqaghlu kien jagħmlu frak u jxerrdu fit-triq ta' madwar it-torri biex jitma' lill-imsieba ħil-lejl li dak iż-żmien il-kampanja kienet miż-ġħudha bihom; dawk in-nitfiet ta' ġlejjaq ma damux ma draw dak il-ġħalf li kien jixbtillhom it-tifel u kull lejla k'enu jersqu għalihi u aktar ma jgħaddi ż-żmien, aktar beda jiżidied il-ġħadd ta' dawk id-dwied imdawlin, tant li bdew jagħmlu sarbut jiddi taħt il-ħajnejn it-torri. Haġa tal-ġħażżeb kif il-ġlejjaq jintebħu b'min jaġħmel ħniena magħhom u kif jingibdu lejh. Dawk l-imsieba ħil-lejl kull filgħaxija kienu jersqu b'eluf taħt it-torri, donnhom jixtiequ bid-dawl tagħhom isabbru u jhennu lil dak it-tifel sv'ntu rat imsakkar waħdu fil-kamra bla dawl.

Lejla waħda mudlama u ħiemda, eluf u eluf ta' imsieba ħil-lejl, donnhom miġbudin minn setgħa barran ja, ingħabru fil-wesgħha ta' quddiem it-torri u kellha flimkien għamlu roqgħha dawl tiddi u tleqq hekk qawwi li għamlet dija tidher mill-bogħod.

Ix-xorti riedet li kien hemm qlugħ jitbandal ma'l-mewġ f'nofs il-bajja 'l isfel mit-torri u mitluf qalb id-dlam bla ma jaf fejn wasal jew 'il fejn sejjjer. F'daqqa waħda dawk ta' fuq il-mirkieb lemħu dik ir-roqgħha dawl fil-bogħod u għarfu li kienu qorbu lejn l-art, qabdu l-imqadef, dawru l-pruwa biswit id-diġġa tad-dawl u bdew jersqu qajl qajl. Ma damux ma sabu l-baxx u minnufi tħalli minn-nies qabżu fl-ilma u ġibdu d-dgħajsa fuq ir-ramel, imbagħad wieħed minnhom baqa' għasssa mad-dgħa: sa filwaqt li t-tnejn l-oħra ġibdu lejn il-post fejn kien raw id-dawl li bit-tieblebb tiegħi kien qis u qiegħed jistediñhom jersqu lejh, u billi hasbu li hemm xi bdiewa, marru biex jistaqsuhom fejn kienu jinsabu.

Iż-żewġt irġiel baqghu telghin mal-gholja jaqbżu l-hitan, jix-xabtu mal-blat, jaqsmu r-raba', ghajnejhom dejjem f'dak id-dawl li kien donnu jigo-dnom lejħ bhal kalam ta. Baqghu sejrin sa-kemm f'daqqa waħda sabu rwieħhom quddiem it-torri u raw dak il-ghaġeb tad-dud jixxgħel. Iż-żewġt irġiel ħarsu lejn xulxin mib-lughin u mbikkmin, imbagħad wara li ghaddit il-hom id-deħxa, wieħed minnhom mar iħabbat fuq il-bieb tat-torri u minnufi feġġi tifel fil-galler ja li b'leħen imbezzgħha beda jgħajjat: "Niż-żluni minn hawn! Ohorguni minn hawn!"

Iż-żewġt irġiel inħaslu u nfixlu, imbagħad wieħed minnhom staqsa lit-tifel:

"Int min inti?"

"Jiena Sander. Qaflini hawn iz-ziju. Qiegħed nibża'."

"Sander!" għajjat missier it-tifel b'leħen maħnuq u mrriegħed. Ghax wieħed minn dawk l-irġiel kien tassew missier Sander.

Dak il-ħin infetaħ il-bieb u ġareġ l-ġħassies b'ħatar f'idu biex ikeċċi lil dawk it-tnejn min-nies, iżda dawn qabżu fuqu bħal dbejjeb, xeħtuh taħthom u daqqewlu mota bil-kbir bil-ħatar tiegħu stess, tant li ħallewh għaxi quddiem il-ghatba. Il-klieb harġu wkoll biex juru snienhom iżda għad-dhehra tal-ħatar ifserfer, niżżlu denbhom u daħlu jistaħbew taħbi is-siġar tal-ġnien.

"Sander!" reġa' għajjat missier it-tifel. "Sander! Aqbeż minn hemm fuq. Hawn aħna n'lqgħuk".

It-tifel iddendel maċ-ċint tal-galerija, ħares 'l isfel u malli ra l-iż-żewġt irġiel igħollu idejhom biex jilqgħuh, intelaq u waqa' fi ħdanhom. Il-missier għannaq lil ibnu u biesu bi ħarara kbira, filwaqt li t-tifel iddendel ma' għonq missieru u ma riedx jitilqu.

"Iz-ziju sakkarni hawn. Hallieni maqful waħdi", beda jgħid u jolfoq it-tifel.

Imma dak ma kienx il-ħin b'lex joqogħdu jfissru u jirrakkuntaw graxx jethom, għalhekk malli missier Sander u sieħbu ntebħu fejn kien, bla telf ta' żmien reggħu niżlu lejn il-ħabar fejn kellhom id-dgħajsa tistennihom, varawha u t-tliet irġiel bit-tifel magħħom telghu fuqha u qadfu bis-saħħha għas-sidra u baqgħu sejrin mal-kosta sakemm mas-sebħ qabdu l-bokka tal-port u ma' tluq ix-xemx kien rabtu mal-moll ta' taħbi il-kastell fejn il-lum hemm Sant'Anglu.

F'qasir żmien ingħabru qabda nies jaraw x'kien qala' l-ħabar kien hemm m'n għamel xi mistoqxijet lil missier Sander, iżda hu ma kellem lil ħadd, qabab it-tifel minn idu, ha wieħed mill-

qaddiefa miegħu u tala' dritt lejn il-kastell.

Sid il-kastell kien jafu sewwa il-ħu d-Dandalun u bla ma ġallieh jistenna, mar jilqgħu mistagħġeb u mibluġħ għax minn għaliex dawk il-missier u l-iben kienu ilhom taħt it-trab. Qeqħed-hom bilqiegħda ħdej u red jaf x'kien sar minn-hom. Il-missier fisser kif xi ħbieb kienu sabuh għaxxi wara li l-qattielha kienu għamlu ħerba minn daru u dawk l-ħbieb ġabruh, dewwewħ, u billi setgħu jaħsbu li kien hemm min jixtieq jeqirdu, sifruh bil-mohbi lejn Sqallija b'ex ibegħdu mill-periklu sakemm jerġa' jieħu saħħtu. It-tifel, imbagħad, semma kif zjih, id-Dandalun, kienu hadu u qafu fit-torri ta' taħt il-Wardija.

* * *

Filwaqt li missier u iben kienu jirrakkuntaw it-twegħir li għaddew minnu, id-Dandalun kien f'dagħidgħa li twaħħax għax wieħed mill-mixtri ja tiegħi kien daħal ħdej b'aħbar li qatt ma kien jistenna.

“Sander u missieru?” staqsa d-Dandalun b’leħen oħxon u maħnuq bir-rabja.

“Dawk it-tnejn!” wieġeb imriegħed il-qaddej.

Id-Dandalun ħataf lil dak il-flien minn sidru u ħabtu mal-hat.

“Naqlagħilek il-sienek jekk dan li qiegħed tħarref mhux minnu!” hedded id-Dandalun.

“Ix-xniegħha qiegħda tiġri f’halq kulħadd. Bosta nies raw-hom niżlin minn fuq il-mirkeb lil dawk qrabatek.”

“Ma jistax ikun! Ma jistax ikun! It-tifel jinsab maqful fit-torri”.

“Naraw!” għajjat id-Dandalun, u ħareġ bħal balla ta' kanun.

* * *

Id-Dandalun kien qisu wieħed ta' barra minn hawn, wiċċu aħmar nar, għajnejh imqabbżin, riekeb fuq iż-żiemel iġerri kemm jiftaħ, ifajjar bin-nerv, iheddu u jaħlef. Iż-żewġ qaddejja li kien ha miegħu bil-kemm setgħu jlahħqu miegħu biż-żwiemel tagħhom. Ghaddew qishom riefni li jħarbat kulma jsib qudd-đemu. Kull min rahom ġejjin imlebbti warrab min-nofs bil-ġirja jew qabeż wara l-ħitan tas-sejjieħ biex ma jgerrbuhx ma' saqajn iż-żwiemel. Baqgħu sejrin girja waħda sakemm wasu quddiem it-torri; it-tliet irġiel m'miljien trab, imqanfdin u mħab-blin; il-bhejjem jilhġu, maħsulin bil-għaraq u bir-rawga tqat-tar minn geddumhom u minn s-dirhom.

Id-Dandalun qabeż minn fuq is-sarġ u mar ta' daqqa ta' sieq fuq il-bieb tat-torri. Il-ghassies fetaħ u ħareg kiebi, imriegħed mifxul; ma kellux hila jerfa' ghajnejh lejn s'du.

"Fejn hu t-tiġe!?" staqsa d-Dandalun b'leħen ta' qilla u teħdida.

Il-ghassies tbikkén, beda jirtogħod u nxteħet għarkubbtejħ. Id-Dandalun demmu xegħbu, tberghen, ghajnejh riedu jtajru x-xrar u xoffejh bdew jirtogħdu, xejjer daqqa ta' sieq lill-ghassies u tefgħu ma' l-art.

"Ahfirli! Ahfirli! Gew tnejn min-nies, għamlu għalija u hallewni għal mejjet. Ara x'ferita għandi f'rasi".

"Hallejthom jeħdulek it-tiġel, ja kelb!" Id-Dandalun beda jgħajjar lill-ghassies b'kulma jiġi f'ilsien u ntilef f'q'lla hekk harxa li dawk li kella miegħu dahlu f'qoxorthom. F'daqqa waħda dak il-kiefer dar lejn wieħed minnhom u filwaqt li xejjirlu idejha, qallu: "Gib il-ħabel".

Il-ghassies hasse demmu jiksah, wiċċu sar lewn l-irmied u għaraq kiesah feġġ fuq ġibnu; tkaxkar bi tbatija u reġa' mar u niżel għarkubtejħ quddiem sidu.

"Ahfirli! Ahfirli!" beda jtemtem il-ghassies. "Ma stajtx nilhaq ma' dawk it-tnejn min-nies".

Id-Dandalun kien iwaħħax b-l-kruha ta' qilla li kellu fuqu, kien qisu bhima mitlu fa' sakra ta' demm; bataf lill-ghassies minn sidru, daħħlu gewwa t-torri u baqa' tiela' bih fil-kamra ta' fuq fejn kien maqful it-tifel.

"Hallejtu jaħrablek m'n hawn lil dak in-naqra ta' tifel, ja żewwiel bla heġġa!" għajjat bil-ħanqa d-Dandalun, filwaqt li b'idu waħda xejjer daqqa ta' ħarta lill-ghassies u b'idu l-ohra għamel sinjal liż-żewġ qaddejja li kienu telgħu warajh. Dawn minnufiħ qabżu fuq l-ghassies li beda jgħajjat u jiħabat qisu majjal imkaxkar għall-qatla, iż-żda minkej ja t-tħabit tiegħi dawk it-tlieta min-nies dlonk rażżnu lill-ghassies, tnejn minnhom refgħuh u qatgħuh mill-art u ħarġu fil-gallerija, filwaqt li l-ieħor darlu minn wara u b'heffa ta' berqa dawwarlu ingassa ma' għonqu.

Malli hasse il-ħabel madwar għonqu l-ghassies ha deħxa u kesah, imbagħad ta' s-salt u fetaħ halqu biex igħajjat, iż-żda ma lahaqx lissen kelma għax dawk t-tliet manigoldi tefgħuh mill-gallerija għal isfel u baqa' mdendel minn għonqu maċ-ċent tagħha. Dik il-lejla l-imsiebaħ il-lejl dawlu lill-imghallaq.

Din il-ġrajja ta' tkexkix nisslet bħal star ta' biża' li baqa' jgħatti qisu ċpar lil dak it-torri. Donnhom l-ewrieħ il-ħażien ta-dawk in-nies k'efra li temmew din il-ġrajja, kull filgħaxija joħorġu mill-infern u jingħabru hemm biex itennu l-ġħamil faħxi tagħhom u jistahmu fis-saħħa li laħqithom.